

کاردکردهای انتظار فرج در آموزه‌های دینی

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمد مهدی لطفی*

مقدمه

یکی از مباحث مهم در عرصه مهدویت، انتظار برای ظهور آخرین منجی بشریت است. برداشت‌های گوناگونی از واژه «انتظار» صورت گرفته است که هر یک از آنها می‌تواند سمت و سوی رفتار منتظران را مشخص کند و به تبع آن، آثار مختلفی در زندگی منتظران بر جای بگذارد. در این میان، انتظار راستین که همسو با آیات و روایات اسلامی است و عقل و عرف نیز از آن پشتیبانی می‌کند، آثار و کارکردهای بسیار سازنده‌ای در حیات انسان منتظر و جامعه منتظران دارد. در این مقاله کارکردهای انتظار فرج را در آموزه‌های دینی مورد بررسی قرار می‌دهیم.

الف. معنای حقیقی انتظار در فرهنگ مهدوی

انتظار در لغت به معنای «چشم به راه بودن»،^۱ «توقع داشتن» و «نگرانی»^۲ است و از نظر روان‌شناسی، کیفیتی روحی است که سبب پیدایش حالت آمادگی برای آن چیزی است که انتظار می‌رود و نقطه مقابل آن، ناامیدی است. «مسأله انتظار حکومت حق و عدالت مهدی و قیام مصلح جهانی، در واقع مرکب از دو عنصر است: عنصر نفی و عنصر اثبات. عنصر نفی، همان بیگانگی از وضع موجود و عنصر اثبات، خواهان وضع بهتر است. اگر این دو جنبه در روح انسان به صورت ریشه‌دار حلول کند، سرچشمه دو رشته اعمال دامنه‌دار خواهد شد. این دو رشته اعمال، عبارت است از ترک هر گونه همکاری و هماهنگی با عوامل ظلم و فساد و حتی مبارزه و درگیری با آنان از یک سو و خودسازی و خودباوری و جلب آمادگی جسمی و روحی،

* کارشناس ارشد مهدویت، دکتری مطالعات تطبیقی ادیان.

۱. حسن عمید؛ فرهنگ عمید؛ ذیل واژه انتظار.

۲. محمد معین؛ فرهنگ معین؛ ذیل واژه انتظار.

مادی و معنوی، برای شکل گرفتن آن حکومت واحد جهانی از سوی دیگر»^۱.
 با توجه به احادیثی همچون «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ أَنْتِظَارُ الْفَرَجِ»^۲ یا «أَفْضَلُ أَعْمَالٍ أُقْتَبِي أَنْتِظَارُ الْفَرَجِ مِنْ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ» و نیز با توجه به تشبیه انسان منتظر به رزمنده در رکاب پیامبر ﷺ و امام زمان ﷺ^۳ این واقعیت آشکار می‌شود که انتظار ظهور مهدی موعود ﷺ همیشه توأم با تلاش و جهاد است. بنابراین انتظار، یعنی باور به اینکه «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»^۴؛ یعنی همان‌گونه که رفتار ناشایست انسان‌ها زمینه غیبت را فراهم کرد، اعمال شایسته آنها می‌تواند زمینه‌ساز ظهور گردد. پس انسان منتظر هم برای پیوستن و اطاعت مطلق از امام زمان ﷺ - که ولایت در همین انتظار تجلی پیدا می‌کند - خود را آماده می‌کند و هم زمینه اجتماعی ظهور خورشید عظمای ولایت را مهیا می‌نماید؛ چنان‌که در روایتی فرموده‌اند: «فَيُوطِئُونَ لِلْمَهْدِيِّ يَغْنِي سُلْطَانَهُ»^۵.

این نوع از انتظار، آثار و کارکردهای بسیاری در زندگی فردی و اجتماعی منتظران دارد. یکی از این آثار، اصلاح‌گرایی در دو بعد فردی و اجتماعی است که در صورت توجه، پیامدهای بسیار زیبا و ارزشمندی را برای فرد و جامعه به همراه دارد و موجب پویایی و رشد جامعه منتظر و حرکت به سوی ظهور و جامعه آرمانی مهدوی خواهد شد.

ب. اصلاح فردی

حقیقت انتظار با مفهوم آمادگی برای ظهور، پیوندی وثیق و عمیق دارد. یکی از وجوه این آمادگی آن است که انسان خود را از هر گونه قید و بند درونی و بیرونی آزاد کند و سبک‌بار و سبک‌بال، آماده پیوستن به امام خویش و یاری او باشد. این امر، همان اصلاح فردی است که در فرهنگ دینی از آن به تقوا یاد شده است و مورد تأکید قرآن و معصومین علیهم‌السلام است؛ چنان‌که امام صادق علیهما السلام فرموده است: «ما را نسبت به این امر (دینداری خودتان) به وسیله ورع و تلاش یاری نمایید»^۶.

۱. ناصر مکارم شیرازی؛ حکومت جهانی مهدی ﷺ؛ ص ۱۰۲.

۲. علی بن محمد صدوق؛ کمال الدین و تمام النعمه؛ ج ۱، ص ۲۸۷.

۳. ر.ک: ناصر مکارم شیرازی؛ تفسیر نمونه؛ ج ۷، ص ۳۷۹.

۴. رعد: ۱۱.

۵. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۱، ص ۸۷.

۶. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۱۵، ص ۲۴۷.

اهمیت این اصلاح برای انسان منتظر تا آنجاست که در بعضی از روایات، از شاخصه‌های انتظار شمرده شده است. امام صادق علیه السلام فرموده است: «هر کس دوست دارد در شمار اصحاب قائم علیه السلام باشد، باید منتظر باشد؛ در حالی که پارسایی پیشه سازد و به اخلاق نیکو رفتار کند. پس چنین کسی منتظر [واقعی] است».^۱

انسان منتظر برای رسیدن به اصلاح فردی در پرتو انتظار باید به چند نکته توجه داشته باشد:

۱. احساس حضور در محضر امام

منتظر واقعی با اعتقاد به حیات و حضور امام علیه السلام، همواره خود را در محضر خلیفه الهی می‌بیند که مظهر خدای علیم، سمیع و بصیر است. امام صادق علیه السلام فرموده است: «صاحب این امر در میان آنان رفت‌وآمد می‌کند، در بازارهایشان راه می‌رود و قدم بر فرش‌های ایشان می‌گذارد؛ در حالی که آنها او را نمی‌شناسند».^۲

تو در میان جمعی و من در تفکرم
کاندر کجا برآیم و پیدا کنم تو را^۳

در حالات آیت‌الله سید محمود شاهرودی رحمته الله علیه نقل شده است که در یکی از ماه‌ها برای پرداخت شهریه طلاب و دیگر مصارف حوزه‌ها پولی به ایشان نرسیده بود. فرزندش آقا سید علی، نگران نزد پدر می‌آید و عرض می‌کند: «پول کافی در اختیار نداریم و به نانوایان و داروخانه‌ها مقروض هستیم و اول ماه هم باید شهریه بدهیم». آیت‌الله شاهرودی رحمته الله علیه می‌فرماید: «به من چه ربطی دارد. خود امام زمان علیه السلام باید درست کند. چرا من غصه‌اش را بخورم؟». سپس اضافه می‌کند: «ای کم‌اعتقادها! عجله نکنید». آیت‌الله شاهرودی آماده استراحت می‌شدند که ناگهان پیرمردی در منزل را می‌کوبد. در را که باز می‌کنند، پیرمرد با زبان محلی می‌گوید: «با سید کار دارم...». سپس وارد می‌شود و دست آقا را می‌بوسد و ۱۴ هزار دینار تقدیم می‌کند و می‌رود. آن‌گاه آقا رو به فرزندان خود کرده و می‌گوید: «ای کم‌عقیده‌ها! ما صاحب داریم».^۴

در پرتو چنین معرفتی، امام غایب علیه السلام همچون خورشیدی است که از پس ابر غیبت، از افکار و احوال و اعمال ما آگاهی دارد و در چنین حالتی است که احساس حضور دائمی در پیشگاه امام

۱. محمد بن ابراهیم نعمانی؛ الغیبة؛ ص ۲۰۰.

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۲، ص ۱۵۴.

۳. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه؛ «گوهر ناب»؛ ۱۳/۰۲/۱۳۹۷، کد مطلب: ۵۲۳۵۳..

<https://hawzah.net/fa/goharenab/View/52353>

۴. مسعود پورسیدآقایی؛ میر مهر؛ ص ۳۹۷، با اندکی تلخیص.

معصوم علیه السلام معنا پیدا می کند.

۲. نظارت امام بر اعمال

یقین و باور به اینکه هیچ یک از اعمال و نیات ما از امام زمان علیه السلام مخفی نیست، موجب مراقبت دائمی اخلاقی خواهد شد. انسان منتظر، همواره مراقب است تا بر خلاف رضای امام خویش رفتاری انجام ندهد و این امر، موجب پالایش درونی و صفای باطنی خواهد شد. شخص منتظر در روشنائی احساس حضور، امام حاضر غایب از نظر را شاهد و ناظر بر اعمال خود می بیند. در زیارت امام زمان علیه السلام در روز جمعه می خوانیم: «سلام بر تو ای چشم خدا در میان آفریدگانش».^۱ او، چشم بینای الهی است که هیچ ریز و درشتی از وی پنهان نیست و بر همه امور آگاهی دارد که خود آن حضرت نیز در بخشی از نامه‌ای که به شیخ مفید رحمته الله علیه نوشت، فرمود: هر چند ما در جایی منزل کرده‌ایم که از محل سکونت ستمگران دور است و این هم به علتی است که خداوند صلاح ما و شیعیان با ایمان ما را تا زمانی که دولت دنیا از آن فاسقان است، در این دیده است؛ ولی در عین حال از اخبار و اوضاع شما کاملاً آگاهیم و چیزی از آن بر ما پوشیده نمی ماند.^۲

۳. عرضه اعمال بر امام

انسان منتظر ایمان دارد که هر هفته اعمال او بر امام زمان علیه السلام عرضه، و ایشان از کردار وی آگاه می شود. شیخ طوسی رحمته الله علیه در تفسیر تبیان می گوید: «در خبر آمده است که همانا اعمال بندگان در هر دوشنبه و پنجشنبه بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم عرضه می گردد. پس ایشان از آنها آگاه می شود و به همین شکل، اعمال بندگان بر امامان علیهم السلام نیز عرضه می شود، پس آنها از آن [اعمال] آگاه می شوند».^۳ امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه «وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ»^۴ فرموده است: «مؤمنین در این آیه، ائمه طاهرين علیهم السلام هستند».^۵ امام خمینی رحمته الله علیه با توجه با این روایات، چنین توصیه کرده اند:

توجه داشته باشید که در کارهایتان جوری نباشد که وقتی عرضه شد بر امام زمان -

۱. علی بن موسی ابن طاووس؛ جمال الأسبوع؛ ص ۳۷.

۲. سعید بن هبة الله قطب الدین راوندی؛ الخرائج و الجرائح؛ ج ۲، ص ۹۰۲.

۳. محمد بن حسن طوسی؛ التبیان فی تفسیر القرآن؛ ج ۵، ص ۲۹۵.

۴. توبه: ۱۰۵.

۵. هاشم بن سلیمان بحرانی؛ البرهان فی تفسیر القرآن؛ ج ۲، ص ۸۴۲.

سلام الله علیه - خدای نخواستہ آزرده بشود و پیش ملائکة الله، یک قدری سرافکنده بشود که اینها شیعه‌های من هستند؛ اینها دوستان من هستند و بر خلاف مقاصد خدا عمل کردند. رئیس یک قوم اگر قومش خلاف بکند، آن رئیس منفعل می‌شود.^۱

اگر انسان منتظر به این سه مسأله توجه داشته باشد و همواره خویش را در محضر امام حاضر ناظر ببیند و بداند که امام علیه السلام از کارهای او مطلع است، حیا می‌کند و از زشتی‌ها و معاصی دوری می‌نماید؛ زیرا می‌داند مولایش از اعمال خوب او خوشحال می‌شود و کارهای ناشایستش، دل حضرت را به درد می‌آورد. چنین انتظاری، شخص منتظر را به تلاش برای جلب رضایت ولی نعمت خود وا می‌دارد و منتظر می‌کوشد که نه تنها به واجبات عمل، و از محرمات دوری کند؛ بلکه از هر غفلتی نیز پرهیز می‌کند.

یکی از دانشمندانی که آرزوی زیارت حضرت بقیة الله علیه السلام را داشت، شب‌های چهارشنبه به مسجد سهله می‌رفت و به عبادت می‌پرداخت. وقتی نتیجه‌ای نگرفت، به علوم غریبه متوسل شد؛ اما باز هم نتیجه‌ای نگرفت. مناجات‌های سحرگهان، صفای باطنی در او ایجاد کرده بود. گاهی نوری بر دلش می‌تابید و حقایقی را می‌دید. روزی در یکی از این حالات معنوی به او گفته شد: «دیدن امام زمان علیه السلام برای تو ممکن نیست، مگر آنکه به فلان شهر سفر کنی». در آنجا نیز چله گرفت. روز سی و هفتم یا سی و هشتم به او گفتند: «اکنون حضرت در بازار آهنگران، در مغازه پیرمرد قفل‌سازی نشسته‌اند. برخیز و به خدمت حضرت شرفیاب شو». وقتی رسید، حضرت را در آنجا دید که نشسته و با پیرمرد گرم گرفته است. سلام کرد، حضرت پاسخ فرمود و اشاره به سکوت کرد. در این حال، پیرزنی عصا زنان آمد و با دست لرزان قفلی را نشان داد و گفت: «اگر ممکن است برای رضای خدا این قفل را به مبلغ سه شاهی بخرید که من به سه شاهی پول نیاز دارم». پیرمرد قفل را نگاه کرد و دید سالم است. گفت: «این قفل هشت شاهی ارزش دارد... تو مسلمانی، من هم مسلمانم؛ چرا مال مسلمان را ارزان بخرم و حق کسی را ضایع کنم؟ من اگر بخواهم منفعت ببرم، هفت شاهی می‌خرم؛ زیرا در معامله هشت شاهی، بیش از یک شاهی منفعت بردن، بی‌انصافی است». سپس هفت شاهی به آن زن داد و قفل را خرید. همین که پیرزن رفت، امام علیه السلام به آن فرد فرمود:

این طور شوید تا ما به سراغ شما بیاییم. چله‌نشینی لازم نیست. به جفر متوسل شدن، سودی ندارد. عمل سالم داشته باشید و مسلمان باشید تا من بتوانم با شما همکاری کنم. از

۱. سید روح‌الله موسوی خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۱۲، ص ۳۵۸.

همه این شهر، من این پیرمرد را انتخاب کرده‌ام؛ زیرا این مرد، دیندار است و خدا را می‌شناسد، این هم امتحانی که داد. از اول بازار، این پیرزن عرض حاجت کرد و چون او را محتاج و نیازمند دیدند، همه در مقام آن بودند که ارزان بخرند و هیچ کس حتی سه شاهی نیز خریداری نکرد و این پیرمرد به هفت شاهی خرید. هفته‌ای بر او نمی‌گذرد، مگر آنکه من به سراغ او می‌آیم و از او دلجویی و احوال‌پرسی می‌کنم.^۱

بنابراین منتظران ظهور به میزان عشق و ارادت خویش به امام خوبی‌ها، تلاش خود را برای رعایت تقوا و اصلاح خود به کار می‌گیرند که این امر موجب مراقبت دائمی معنوی و اخلاقی خواهد شد و رفتار فرد منتظر را در راستای اهداف حکومت مهدوی جهت می‌بخشد.

ج. اصلاح جامعه

منتظران راستین، بی تفاوت نبودن نسبت به رفتار سایر افراد جامعه را وظیفه خود می‌دانند و تلاش می‌کنند دیگران را نیز اصلاح کنند؛ زیرا انقلاب عظیمی که در انتظار آن به سر می‌برند، انقلابی در حوزه فردی نیست؛ بلکه انقلابی در سطح جامعه جهانی است که در ابعاد فردی و اجتماعی زندگی بشر رخ خواهد داد. از این رو برای آمادگی و زمینه‌سازی آن انقلاب جهانی، به یک حرکت جمعی گسترده و هماهنگ نیاز است که تمام عناصر جامعه باید در آن شرکت داشته باشند.

در واقع برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (عجل‌الله‌فی‌فرجه)، باید فرد و جامعه آماده باشند. برای آمادگی اجتماعی نیز از سویی باید ساختار جامعه به گونه‌ای باشد که انتظار واقعی را در جامعه نهادینه کند و آن را به سوی معنویت و اخلاق سوق دهد؛ چنان‌که مقام معظم رهبری مدظله‌العالی در بیانیه گام دوم انقلاب می‌فرماید:

شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هر چه بیشتر رشد کند، برکات بیشتری به بار می‌آورد. این [شور]، بی‌گمان محتاج جهاد و تلاش است و این تلاش و جهاد، بدون همراهی حکومت‌ها توفیق چندانی نخواهد یافت. ... [حکومت‌ها] اولاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند و ثانیاً زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و به نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند. با کانون‌های ضد معنویت و اخلاق به شیوه معقول بستیزند و خلاصه اجازه ندهند که جهنمی‌ها مردم را با زور و فریب

۱. ر.ک: مسعود پورسیدآقایی؛ میر مهر؛ ص ۳۹۷.

جهنمی کنند.^۱

از سوی دیگر انتظار باید به مثابه یک «گفتمان» در جامعه تبدیل شود و افراد را به سوی دولت کریمه مهدوی حرکت دهد. در بحث اصلاح جامعه می‌توان به مسائلی همچون عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی و پویایی اشاره کرد؛ اما از آنجا که پرداختن به همه این امور مجال وسیع‌تری را می‌طلبد، در این نوشتار به یکی از مهم‌ترین مسائل - که شاید به نوعی در برگیرنده سایر امور نیز باشد - می‌پردازیم.

امر به معروف و نهی از منکر

کسانی که منتظر «مصلح جهانی» هستند، خود نیز باید «مصلح» باشند؛ یعنی افزون بر خودسازی و اصلاح فردی، باید به دیگرسازی و اصلاح جامعه نیز توجه ویژه داشته باشند. در آیات و روایات اسلامی، بر لزوم مقابله با مفسد اخلاقی، سیاسی و اجتماعی تأکید فراوانی شده است که بخشی از آن، تحت عنوان امر به معروف و نهی از منکر و به عنوان وظیفه شرعی و همگانی بیان شده است. خداوند درباره این تکلیف شرعی با تأکید می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ».^۲ امیرالمؤمنین علیه السلام نیز فرموده است: «خداوند تبارک و تعالی راضی نمی‌شود که در زمین نافرمانی شود و دوستان او خاموش بنشینند و دم بر نیاورند و امر به معروف و نهی از منکر نکنند».^۳

منتظر بودن در قاموس دینی، مسئولیت بسیار بزرگی است که اصلاح‌گرایی، جزء جدایی‌ناپذیر آن به شمار می‌آید. جامعه‌ای که افرادش نسبت به سرنوشت یکدیگر بی‌تفاوت نباشند و خود را موظف بدانند کاستی‌ها را جبران و کجی‌ها را اصلاح کنند و نابسامانی‌ها را سامان ببخشند، همسو با دولت کریمه مهدوی در حرکت است و می‌تواند زمینه‌ساز حاکمیت امام نور باشد.

علمای اسلام در طول دوران غیبت، همواره تلاش کرده‌اند تا با شیوه‌های مختلف - از جمله امر به معروف و نهی از منکر در سطوح مختلف - جامعه اسلامی را از انحراف حفظ کنند. برای مثال در شب ۲۸ رمضان ۱۳۴۶ قمری که مصادف با تحویل سال بود، جمعیت بسیار زیادی در حرم حضرت معصومه علیها السلام گرد آمده بودند و مشغول دعا و انجام مراسم عبادی بودند. در

۱. بیانیه گام دوم انقلاب، خطاب به ملت ایران؛ ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.

<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>

۲. آل‌عمران: ۱۰۴.

۳. نصر بن مزاحم؛ وقعة صفین؛ ص ۴۷۴.

اتاق‌های مشرف بر ضریح، زن و دختران رضاخان و برخی دیگر از بستگان درباری به صورت بی‌حجاب نشسته بودند. مرحوم آیت‌الله محمدتقی بافقی علیه‌السلام به آنها پیغام داد: «شما اگر مسلمان هستید، نباید با این وضع در این مکان مقدس حضور یابید و اگر مسلمان نیستید، باز هم حق [این رفتار را] ندارید»؛ اما پیام مؤثر واقع نشد. مرحوم آیت‌الله بافقی علیه‌السلام شخصاً به حرم آمد و سخت به آنان اعتراض نمود و از آنها خواست که یا سر و صورت خود را بپوشانند و یا از حرم خارج شوند. رضاخان با شنیدن این خبر به حرم رفت و چند نفر طلبه را که در آن حول و حوش بودند، شلاق زد و چند نفری را هم در جوار قبر حضرت معصومه علیها‌السلام با عصا و لگد مضروب نمود.^۱ مرحوم آیت‌الله العظمی اراکی علیه‌السلام می‌گوید: «رضاخان و مأمورانش، حاج شیخ محمدتقی را پس‌گردنی زدند و بیرون آوردند و پای ایوان آئینه داخل صحن به پشت خوابانیدند و او [رضاخان] با تازیانه با دست منحوس‌اش بنا کرد به زدن حاج شیخ محمدتقی. حاج شیخ نیز از آن زیر [تازیانه] می‌گفت: یا صاحب‌الزمان، یا صاحب‌الزمان».^۲

درباره اهمیت امر به معروف و نهی از منکر، روایت شده است امیرالمؤمنین علیه‌السلام در بستر شهادت به فرزندانش امام حسن علیه‌السلام و امام حسین علیه‌السلام فرمود: «شما را به پرهیزگاری و ترس از خداوند سفارش می‌کنم... امر به معروف و نهی از منکر را رها نکنید که در آن صورت، شریکان شما بر شما حکومت خواهند کرد و هر چه دعا کنید، مستجاب نخواهد شد».^۳ به یقین سلطه افراد ناصالح بر جامعه، مانع از زمینه‌سازی ظهور می‌شود که نتیجه آن، تأخیر در فرج است و این امر با انتظار منافات دارد.

منتظران مدینه فاضله مهدوی، به مسئولیت اجتماعی خویش در اصلاح جامعه عمل می‌کنند؛ زیرا باور دارند که امام مهدی علیه‌السلام نیز مانند جد شهیدش امام حسین علیه‌السلام برای اصلاح جامعه و عمل به قرآن و سنت‌های نبوی قیام خواهد کرد. از امام باقر علیه‌السلام درباره آیه «الَّذِينَ إِنْ مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ»^۴ سؤال شد، امام علیه‌السلام فرمود:

۱. خیرگزاری جمهوری اسلامی؛ «عالمی که شلاق خود، ولی در برابر رضاخان ایستاد»؛ ۱۳۹۹/۰۵/۰۹، کد خیر: ۸۳۸۸۵۰۶۴.

<https://www.irna.ir/news/83885064>

۲. همان.

۳. محمد بن حسن فتال نیشابوری؛ روضة الواعظین؛ ج ۱، ص ۱۳۶.

۴. حج: ۴۱.

این آیه درباره حضرت مهدی علیه السلام و اصحابش وارد شده است. خداوند ایشان را مالک مشرق و مغرب زمین می‌گرداند و دین خود را ظاهر می‌سازد و به سبب او و اصحابش، بدعت‌ها را می‌میراند؛ چنان‌که سفهاء، حق را میرانده‌اند تا اینکه در روی زمین اثری از ظلم دیده نشود، مهدی علیه السلام و اصحابش امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند.^۱

بنابراین جامعه منتظر که به دنبال تحقق آرمان‌های جامعه مهدوی است، با اقتدا به امام خویش می‌کوشد جامعه خود و حتی جامعه جهانی را اصلاح کند.

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن طاووس، علی بن موسی؛ جمال الأسبوع؛ قم: رضی، [بی‌تا].
۲. _____؛ مهج الدعوات؛ تصحیح ابوطالب کرمانی و محمدحسن محرز؛ چاپ اول، قم: دار الذخائر، ۱۴۱۱ق.
۳. بحرانی، هاشم بن سلیمان؛ البرهان فی تفسیر القرآن؛ چاپ اول، قم: مؤسسه البعثة، ۱۴۱۵ق.
۴. پورسیدآقایی، مسعود؛ میر مهر؛ [بی‌جا]: حضور، ۱۳۸۶ش.
۵. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۶. صدوق، محمد بن علی؛ کمال الدین و تمام النعمة؛ چاپ دوم، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۵ق.
۷. طوسی، محمد بن حسن؛ التبیان فی تفسیر القرآن؛ تصحیح احمد حبیب عاملی؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی‌تا].
۸. عمید، حسن؛ فرهنگ عمید؛ چاپ ششم، [بی‌جا]: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۵ش.
۹. فتال نیشابوری، محمد بن حسن؛ روضة الواعظین و بصیرة المتعظین؛ ترجمه محمود مهدوی دامغانی؛ چاپ اول، تهران: نشر نی، ۱۳۶۶ش.
۱۰. قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة‌الله؛ الخرائج و الجرائح؛ چاپ اول، قم: مدرسه امام مهدی علیه السلام، ۱۴۰۹ق.
۱۱. قمی، علی بن ابراهیم؛ تفسیر القمی؛ تحقیق طیب موسوی جزایری؛ چاپ سوم، قم: دار الکتب، ۱۳۶۳ش.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ

۱. علی بن ابراهیم قمی؛ تفسیر القمی؛ ج ۲، ص ۸۷.

- چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ ق.
۱۳. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار؛ تحقیق جمعی از محققان؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی ۱۴۰۳ ق.
۱۴. معین، محمد؛ فرهنگ معین؛ چاپ سوم، [بی‌جا]: زرین، ۱۳۸۶ ش.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ با همکاری جمعی از محققان؛ چاپ دهم، تهران: دارالکتب الإسلامية، ۱۳۷۱ ش.
۱۶. _____؛ حکومت جهانی مهدی علیه السلام؛ قم: نسل جوان، ۱۳۸۰ ش.
۱۷. موسوی خمینی، سید روح‌الله؛ صحیفه امام؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، [بی‌تا].
۱۸. نصر بن مزاحم؛ وقعة صفین؛ قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۳ ق.
۱۹. نعمانی، محمد بن ابراهیم؛ الغیبة؛ [بی‌جا]: نشر صدوق، [بی‌تا].

سایت‌ها و خبرگزاری‌ها

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی سید علی خامنه‌ای.
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه؛ «گوهر ناب»؛ ۱۳۹۷/۰۲/۱۳، کد مطلب: ۵۲۳۵۳.
۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «عالمی که شلاق خورد، ولی در برابر رضاخان ایستاد»؛ ۱۳۹۹/۰۵/۰۹، کد خبر: ۸۳۸۸۵۰۶۴.